

Horyzonty Polityki
2014, Vol. 5, N° 12

KRZYSZTOF C. MATUSZEK

Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Politologii
e-mail: krzysztof.matuszek@ignatianum.edu.pl

System polityki w perspektywie teorii Luhmanna

Streszczenie

Artykuł przedstawia politykę jako system społeczny w perspektywie teorii systemów Niklasa Luhmanna. W świetle socjologii Luhmanna zjawiska polityczne są rezultatem wyodrębnienia systemu i jego ciągłej i rytmicznej ze strony środowiska społecznego. Nowoczesne społeczeństwo odznacza się brakiem centrum i dominacją zróżnicowania funkcjonalnego, co znaczy, że o jego dynamice stanowią wyodrębnione systemy funkcjonalne gospodarki, polityki, prawa, nauki, mass mediów, oświaty i inne. W poniższych badaniach skupiam się na tych zagadnieniach, które wydają się szczególnie istotne dla funkcjonowania współczesnej polityki. Chodzi o autonomię polityki jako wyodrębnionego systemu społecznego, demokrację jako instytucjonalizację niepewności, polityzację społeczeństwa przy jednoczesnej bezsilności państwa, przekształcenia państwa dobrobytu oraz skandale polityczne i symbiozę polityki z mass mediami. Będzie to głównie przedstawienie analiz autora *Die Politik der Gesellschaft*, a poza tym próba interpretacji przy użyciu narzędzi teorii systemów zjawisk opisywanych w dzisiejszej politologii. Wymaga to wyjaśnienia specyficznych pojęć, takich jak wyodrębnienie

(*Ausdifferenzierung*), autoreprodukcja (*Autopoiesis*), zamknięcie operacyjne, irytacje, komunikacja, funkcja i kod binarny, których znajomość jest konieczna do zrozumienia Luhmannowskiej socjologii polityki.

SŁOWA KLUCZOWE

polityka, system społeczny, wyodrębnienie, Luhmann, zróżnicowanie funkcjonalne, państwo dobrobytu, mass media

THE SYSTEM OF POLITICS IN THE PERSPECTIVE
OF LUHMANN'S THEORY

Summary

The article presents politics in reference to Niklas Luhmann's systems theory as a social system. In the light of Luhmann's sociology political phenomena are results of the systems differentiation and its continuous *i r r i t a t i o n* from its social environment. The modern society has no center and it is functionally differentiated which means that its dynamics is determined by differentiated functional systems of economy, politics, law, science, mass media, education and others. In the paper I focus on issues which I consider especially important for the functioning of contemporary politics, like the autonomy of politics as a differentiated social system, democracy as institutionalized uncertainty, the politicization of society accompanied by a powerless state, transformation of the welfare state, political scandals and a symbiosis of politics and mass media. The paper is meant to be mainly a presentation of Luhmann's analysis and furthermore an attempt to interpret by means of systems theory tools phenomena described in today's political science. This requires an explanation of specific concepts like (out-)differentiation (*Ausdifferenzierung*), self-reproduction (*Autopoiesis*), operational closure, irritation, function and binary code, which are inevitable to understand Luhmann's sociology of politics.

KEYWORDS

politics, social system, functional differentiation, Luhmann, welfare state, mass media

Niklas Luhmann zajmował się socjologią polityki niemal od początku swej pracy naukowej, a więc od wczesnych lat 60. XX wieku. Początkowo byłego urzędnika w ministerstwie kultury Dolnej Saksonii interesowała głównie socjologia organizacji, wkrótce jednak rozszerzył swoje zainteresowania na zagadnienia władzy, legitymizacji, opinii

publicznej i państwa dobrobytu. Luhmann jest autorem ponad 70 prac z zakresu socjologii polityki [Hellmann, Fischer 2003, s. 9]. Do najważniejszych należą: *Legitimation durch Verfahren* [1969], *Macht* [1975], *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat* [1981] (polskie wydanie: *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego* [1994]) oraz *Die Politik der Gesellschaft* [2000] – najważniejsze dzieło Luhmanna na temat polityki, niedokończone, wydane już po jego śmierci.

Nie sposób w krótkim tekście przedstawić wszystkie problemy Luhmannowskiej socjologii polityki – tematy władzy oraz jej prawomocności zasługują z pewnością na osobny artykuł. Chciałbym skupić się na tych zagadnieniach, które wydają mi się istotne dla funkcjonowania polityki dzisiaj. Chodzi mianowicie o autonomię polityki jako wyodrębnionego systemu społecznego, demokrację jako instytucjonalizację niepewności, przekształcenia państwa dobrobytu oraz szczególne relacje łączące politykę z mass mediami. Będzie to głównie przedstawienie analiz autora *Die Politik der Gesellschaft*, a poza tym próba interpretacji przy użyciu narzędzi teorii systemów zjawisk opisywanych w dzisiejszej politologii.

Teoria systemu polityki jest fragmentem wielkiego przedsięwzięcia naukowego o nazwie *Systemtheorie*. Z uwagi na poziom złożoności teorii Luhmanna niemożliwa jest rekonstrukcja na kilku stronach wszystkich – nawet podstawowych – elementów skomplikowanej architektury teorii systemów. Dlatego ograniczę się do wyjaśnienia wybranych pojęć, takich jak wyodrębnienie (*Ausdifferenzierung*), autoreprodukcja (*Autopoiesis*), zamknięcie operacyjne, irytacje, komunikacja, funkcja i kod binarny, których znajomość jest konieczna do zrozumienia Luhmannowskiej socjologii polityki. Znaczących Luhmanna to nie zadowoli, ale pozostałych – mam nadzieję – nie zniechęci. Oprócz kwestii ściśle teoretycznych znajdziemy w tej socjologii polityki wiele przenikliwych, nierzadko ironicznych uwag na temat funkcjonowania współczesnej demokracji.

1. WYODRĘBNIENIE SYSTEMU POLITYKI

Nowoczesne społeczeństwo odznacza się według Luhmanna dominacją zróżnicowania funkcjonalnego, co znaczy, że o jego dynamicie stanowią wyodrębnione systemy funkcjonalne gospodarki, polityki,

prawa, nauki, mass mediów, oświaty i inne, z których każdy operuje na podstawie sobie właściwych uwarunkowań i ma monopol na wypełnianie określonej funkcji społecznej. Autonomii systemów funkcjonalnych towarzyszy ich wzajemne uzależnienie.

W odróżnieniu od tradycyjnych hierarchicznych podziałów stanowych, funkcjonalna forma zróżnicowania nie znajduje odwzorowania w strukturze demograficznej. Systemy funkcjonalne zasadniczo zapewniają inkluzję wszystkich – równy dostęp do edukacji i służby zdrowia, możliwość dochodzenia swych praw przed sądem, możliwość udziału w wyborach, publicznego wyrażania poglądów politycznych itp. [Luhmann 1994, s. 36-38; Luhmann 1997, s. 618-634]. Idea zróżnicowania funkcjonalnego zrywa z koncepcją społeczeństwa politycznie ukonstytuowanego, w którym państwo stanowi centrum sterowania. Społeczeństwo funkcjonalnie zróżnicowane w ogóle nie ma wierzchołka ani centrum koordynującego całość, a systemy funkcjonalne nie są hierarchicznie uporządkowane [Luhmann 1994, s. 32-34].

Zgodnie z teorią Luhmanna systemy są operacyjnie zamknięte, co znaczy, że reprodukują własne elementy. W przypadku systemów społecznych tymi elementami są komunikacje. Komunikacja jest definiowana jako synteza trzech selekcji: przekazu (*Mitteilung*), informacji i rozumienia¹. Do komunikacji dochodzi wówczas, gdy różnica między informacją a powodem jej przekazu zostanie zrozumiana [Luhmann 1995, s. 113-124]. Operacje komunikacji nawiązują do wcześniejszych komunikacji i antycypują przyszłe komunikacje. Na tym polega autoreprodukcja systemów społecznych oraz ich zamknięcie na poziomie operacyjnym. Wymaga to identyfikacji tych komunikacji, które należą do systemu, co w przypadku systemów funkcjonalnych dokonuje się w odwołaniu do ich wyspecjalizowanej funkcji oraz kodu binarnego.

Funkcja systemu polityki polega na utrzymaniu zdolności do podejmowania kolektywnie wiążących decyzji. Wiążący charakter decyzji oznacza, że stają się one niekwestionowaną przesłanką kolejnych decyzji, także w sytuacji braku porozumienia. W systemie

1 Trzeba podkreślić, że selekcje te nie są operacjami psychicznymi, a komunikacja nie jest przenoszeniem informacji. Komunikacja jest rzeczywistością emergentną, niesprowadzalną do zjawisk psychicznych.

polityki wszystkie komunikacje obserwowane są jako decyzje lub przygotowanie do nich – także brak decyzji, odwlekanie decyzji lub jej zapowiedzenie jest decyzją [Luhmann 1994, s. 88-89; Luhmann 2000, s. 84-86]².

Funkcja dotyczy relacji systemu do społeczeństwa jako wszechobejmującego systemu komunikacji, natomiast kod binarny pozwala bezpośrednio rozpoznać komunikację przynależącą do systemu. W przypadku systemu politycznego chodzi o stosunki władzy, które w warunkach demokracji sprowadzają się do kodu binarnego rząd/opozycja [Luhmann 2000, s. 88-102]³. Polityką jest więc każda komunikacja, która służy przygotowaniu kolektywnie wiążących decyzji w kontekście rywalizacji między rządem i opozycją. W ten sposób system rozpoznaje własne elementy, reprodukuje się i wytycza własną granicę. Na pytanie: „Czym jest polityka?“, teoria systemów odpowiada konstruktywistycznie: polityka jest tym, co w komunikacji politycznej uznaje się za politykę. Chodzi zatem nie o obiektywną naturę polityczności, lecz o autoidentyfikację polityki.

We współczesnej polityce podział na rząd i opozycję oraz związane z tym podziały partyjne według schematu lewica/prawica nie odwzorowują już struktury klasowej. Partie utraciły stabilne elektoraty wyznaczone przez miejsce w procesie produkcji. Najważniejszy zdaniem Luhmanna podział współczesnej gospodarki – podział na światowy rynek finansowy oraz regionalne rynki pracy i produkcji – jest nieprzekładalny na różnice partyjno-polityczne w ramach

2 Decyzja jako taka jest działaniem, w którego sensie zawarta jest reakcja na oczekiwania. Można te oczekiwania spełnić lub zawieść. Decyzja nie jest danym obiektywnie aktem woli, lecz jest przypisana w komunikacji konkretnej osobie, urzędowi lub organizacji. Dlatego ktoś może być zaskoczony stwierdzeniem, że oto podjął decyzję [Luhmann 2007, s. 275; Brodocz 2003, s. 84].

3 W Luhmannowskiej teorii komunikacji władza nie jest definiowana jako możliwość działania zgodnie ze swą wolą także wbrew oporowi, lecz stanowi symbolicznie uogólnione medium komunikacji. Media, takie jak władza, pieniądź czy prawda naukowa, warunkują w sposób zgeneralizowany, a więc niezależnie od aktualnego kontekstu osobowego i przedmiotowego, przyjęcie przez *ego* określonej komunikacji *alter*. Gdy chodzi o medium władzy, zarówno po stronie *alter*, jak i po stronie *ego* występuje działanie: decyzja i jej wykonanie, ale trzeba pamiętać, że działanie to nie jest dane obiektywnie, lecz przypisywane w komunikacji [Luhmann 1997, s. 332-338, 355-358; Luhmann 2000, s. 21-29, 36-39].

państw narodowych [Luhmann 2000, s. 114]. To także świadczy o wyodrębnieniu systemu polityki. Warto dodać, że polityka, podobnie jak inne systemy funkcjonalne, ma zasięg światowy, a podział na państwa stanowi wewnętrzne zróżnicowanie segmentowe systemu, które chroni dynamikę własną innych systemów funkcjonalnych [Luhmann 2000, s. 220-227].

Konsekwencją wyodrębnienia i operacyjnego zamknięcia systemu polityki jest niemożność politycznego sterowania procesami społecznymi w sensie bezpośredniego oddziaływania na przykład na stan gospodarki, nauki czy medycyny. Teoria Luhmanna przeczy technokratycznej wizji systemu politycznego, sterującego efektywnie społeczeństwem w imię wydajności ekonomicznej i kolonizującego świat życia [Habermas 2002]. Decyzje polityczne mogą tylko „irytować” inne systemy za pośrednictwem tak zwanych „sprzężeń strukturalnych”. Pojęcie to określa wzajemne wyspecjalizowane oczekiwania dwóch systemów przy jednoczesnej obojętności na inne wpływy środowiska. Na przykład sprzężeniem strukturalnym polityki i prawa jest konstytucja, a polityki i gospodarki – między innymi budżet państwa. W ten sposób system specjalizuje swoją wrażliwość na środowisko. Irytacje są zawsze auto-irytacjami w relacji do wewnątrzsystemowych struktur oczekiwań [Luhmann 1997, s. 118-119, 790-791; Brodacz 2003, s. 82-83].

Pomimo operacyjnego zamknięcia oraz acentrycznej struktury społecznej system polityki wypełnia swoją funkcję, polegającą na utrzymaniu zdolności do podejmowania kolektywnie wiążących decyzji [por. Hellmann, Fischer 2003, s. 11-12]. Co więcej, obserwujemy współcześnie postępującą polityzację społeczeństwa w znaczeniu uniwersalizacji kompetencji polityki.

2. ZRÓŻNICOWANIE WEWNĘTRZNE, WYTWARZANIE NIEPEWNOŚCI I PRZEKSZTAŁCENIA PAŃSTWA DOBROBYTU

Wyodrębnienie systemu polityki i jego ciągła irytacja ze strony środowiska społecznego tłumaczą zjawiska typowe dla współczesnej polityki, takie jak: polityzacja społeczeństwa przy jednoczesnej

bezsilności państwa, przekształcenie państwa dobrobytu od *government* do *governance*, a także skandale polityczne i szczególna symbioza polityki z mass mediami.

Wyodrębnienie systemu umożliwia jego niezależne od środowiska społecznego wewnętrzne zróżnicowanie, które – zwrotnie – wzmacnia autonomię systemu [Luhmann 2000, s. 114]. W przypadku systemu polityki jest to zróżnicowanie systemów organizacji – państwa i partii politycznych⁴. Państwo jako centralna organizacja systemu polityki odpowiedzialne jest za utrzymanie funkcjonalności systemu, czyli kolektywnie wiążącą decyzyjność, natomiast partie jako organizacje peryferyjne gwarantują elastyczność, wrażliwość na środowisko i irytowalność systemu wobec rosnącej złożoności i zmienności środowiska społecznego. Warto zaznaczyć, że wewnętrzny podział systemu na centrum i peryferię nie ma charakteru hierarchicznego – funkcjonalność jest równie ważna jak elastyczność [Luhmann 2000, s. 251].

Wewnętrzne zróżnicowanie systemu prowadzi do konfliktu pomiędzy partiami rządzącymi i opozycyjnymi, a system reprodukuje się na podstawie kodu binarnego rząd/opozycja. Konflikt ten we współczesnej demokracji nie stanowi politycznej reprezentacji konfliktów społecznych (klasowych, ekonomicznych), lecz jest wytwarzany i inscenizowany przez sam system [Luhmann 2000, s. 94-96]. Podobnie demokratyczne wybory nie są aktem, w którym do głosu dochodzi „wola ludu”, a system polityczny jest bezpośrednio konfrontowany ze swym społecznym środowiskiem. Mamy tu raczej do czynienia z instytucjonalizacją nieprzewidywalności wewnątrz systemu. Ponieważ wybory polityczne oraz opinia publiczna nie dają się w pełni politycznie kontrolować, system sam wprawia się regularnie w stan niepewności [Luhmann 2000, s. 104-105]. Rywalizacji między partiami – jak każdemu konfliktowi – towarzyszy niepewność co do jego przebiegu, reakcji przeciwników i końcowego rozstrzygnięcia.

⁴ Organizacje są systemami społecznymi osobnego typu, które reprodukuje się w trybie decydowania. Mogą one należeć do systemów funkcjonalnych, ale w przeciwieństwie do nich odróżniają swych członków od tych, którzy członkami nie są. Organizacje wyróżniają się spośród systemów społecznych tym, że można im przypisać wiążącą dla całego systemu komunikację z adresatem zewnętrznym [Luhmann 2000, s. 228-243].

Ta samowytworzona niepewność nie jest dla systemu problemem – nie zaburza jego autoreprodukcji ani nie ogranicza zdolności do wypełniania funkcji społecznej. Przeciwnie, jest funkcjonalna, ponieważ amortyzuje coraz większą złożoność i zmienność środowiska społecznego. W warunkach zróżnicowania funkcjonalnego poszczególne systemy rozrastają się w sposób autodynamiczny, bez kontroli i centralnej koordynacji [Luhmann 1994, s. 83-85; Luhmann 2000, s. 135-138]. Następuje jednoczesna ekonomizacja, jurydyzacja i medializacja społeczeństwa⁵. Wychowanie i edukacja zajmują coraz większą część życia, a rozwój medycyny i służby zdrowia generuje potężne koszty finansowe. Dzięki wewnętrznie utrzymywanej niepewności system polityczny amortyzuje irytacje pochodzące ze środowiska i polityzuje negatywne skutki dyferencjacji funkcjonalnej w ramach demokratycznego sporu.

W warunkach nieskoordynowanego rozwoju systemów funkcjonalnych efekty wewnętrznego podziału systemu politycznego na państwo, partie i nowe ruchy społeczne jako nową peryferię [Luhmann 2000, s. 315-318] zyskują w drugiej połowie XX wieku miano państwa dobrobytu. Nie chodzi już wyłącznie o problemy wykluczenia społecznego, czyli wykluczenia z udziału w systemach funkcjonalnych (takie jak bieda i bezrobocie, nierówny dostęp do edukacji i służby zdrowia, analfabetyzm i faktyczna niemożliwość dochodzenia swych praw przed sądem), którymi zajmowało się państwo socjalne [Luhmann 2000, s. 427-428]. Formuła państwa dobrobytu jest nieograniczona i obejmuje wszystkie możliwe problemy postrzegane jako rozwiązywalne przez państwo, począwszy od zanieczyszczenia środowiska naturalnego, poprzez dyskryminację kobiet na rynku pracy aż po wolny wybieg i odpowiednie klatki dla kur. W demokratycznej kulturze politycznej już samo wykreowanie nowego problemu uchodzi za dokonanie. W ten sposób także system polityczny rozrasta się autodynamicznie, uniwersalizuje swoją kompetencję i rozpoznaje w środowisku społecznym kolejne problemy jako wymagające interwencji państwa [Luhmann 1994, s. 38-39; Luhmann 2000, s. 215-216]. Polityka produkuje niezliczoną ilość decyzji, które następnie wymuszają kolejne

5 Luhmann odrzuca wszelkie redukcjonizmy, sprowadzające wszystko do władzy pieniądza, mediów bądź wiedzy. Wynika to z podstawowej diagnozy nowoczesnego społeczeństwa jako funkcjonalnie zróżnicowanego i pozbawionego centrum.

decyzje lub korektę tych wcześniejszych, przez co zapotrzebowanie na decyzje stopniowo wzrasta.

Luhmann przyrównuje państwo dobrobytu do wieży ciśnień, do której wpompowuje się środki, aby je następnie rozdzielić pomiędzy wszystkich, którzy mają „podłączenie” [Luhmann 2000, s. 424]. Ten obraz jest jednak o tyle mylący, że sugeruje możliwość centralnego i bezpośredniego wpływania na środowisko społeczne, na przykład na sytuację na rynku pracy. Tymczasem wyodrębnienie i dynamika własna systemu gospodarki nie pozwalają na to, by problem bezrobocia rozwiązać tak, jak techniczny problem wody w kranie. Większość problemów, którymi zajmuje się państwo dobrobytu, to zdaniem Luhmanna problemy zasadniczo nierozwiązywalne, co wynika z opisanej powyżej dyferencjacji funkcjonalnej i operacyjnego zamknięcia systemów. Decyzje polityczne mogą tylko irytować (w znaczeniu teorio-systemowym) inne systemy, które reagują na te irytacje, opierając się na sobie właściwych kryteriach i oczekiwaniach. Dlatego – wobec faktycznej bezsilności państwa – rządzący, zamiast podejmować decyzje, często wolą odwlekać je w czasie, zapowiadać ich podjęcie w przyszłości, a własną beczynność usprawiedliwiać potrzebą dyskusji i konsultacji. Opozycja jednak zawsze przypomni, że brak decyzji też jest decyzją.

Od końca lat 70. zachodzą istotne zmiany w środowisku systemu politycznego – globalizuje się gospodarka, rozwijają się firmy ponadnarodowe i światowy rynek finansowy. Wobec rosnącego zadłużenia budżetów państw system polityki pod hasłem neoliberalizmu reaguje na tę dynamikę gospodarki prywatyzacją przedsiębiorstw państwowych oraz zadań publicznych, takich jak służba zdrowia, edukacja, zaopatrzenie w energię, telekomunikacja czy gospodarka odpadami. Jednocześnie powstają wyspecjalizowane autonomiczne agencje nadzorujące i regulujące wykonywanie usług publicznych, które realizują zadania należące dotychczas do kompetencji administracji państwowej [Wołek 2012, s. 57-71, 303-311]. Organizacje te dysponują wyspecjalizowaną wiedzą i funkcjonują bardziej elastycznie niż biurokracja państwowa, dzięki czemu system unika przeciążenia ze strony coraz bardziej złożonego i nieprzewidywalnego środowiska społecznego⁶.

6 Autonomiczne agencje można zinterpretować jako sprzężenia strukturalne systemów polityki i gospodarki. W obrębie jednej organizacji spotykają się różne uwarunkowania funkcjonalne, co jednak nie podważa operacyjnego

Jak w świetle teorii systemów zinterpretować te przekształcenia państwa dobrobytu? Mamy do czynienia z konsekwencją zróżnicowania systemów funkcjonalnych polityki i gospodarki. Prywatyzując przedsiębiorstwa państwowe i powierzając dostarczanie usług publicznych podmiotom kierującym się kryterium zysku, polityka ogranicza swą wrażliwość na wpływ zglobalizowanej gospodarki, której nie kontroluje, a jednocześnie uzależnia się coraz bardziej od usług tej gospodarki. Zmiany te, opisywane jako przejście od *government* do *governance*, nie de-polityzują społeczeństwa (choć mamy do czynienia z de-etatyzacją). System polityczny nie pozbywa się swej uniwersalnej kompetencji i odpowiedzialności za zadania publiczne, ale utrzymuje własną funkcjonalność dzięki większej elastyczności i specjalizacji irytacji⁷.

3. SYMBIOZA POLITYKI I MASS MEDIÓW

Mass media, dając opis współczesnego świata i społeczeństwa, konfrontują politykę z nieskoordynowanymi efektami zróżnicowania funkcjonalnego. Wynika to ze szczególnej funkcji oraz kodu binarnego systemu mass mediów. Funkcja ta polega na dynamicznym opisie świata i społeczeństwa, inaczej mówiąc, na konstruowaniu rzeczywistości poprzez ciągłe wytwarzanie irytacji jako odchyień od tego, co znane, a więc w relacji do struktur oczekiwań systemu. Irytacje te mogą się stać informacjami, które zwrotnie te struktury modyfikują. Mass media utrzymują społeczeństwo w stanie czujności,

zamknięcia poszczególnych systemów. Polityczny wymóg utrzymania zdolności do podejmowania kolektywnie wiążących decyzji (a także walka o wpływy) łączy się z ekonomicznym kryterium zysku, nakładając rozmaite ograniczenia na podejmowane decyzje, a wynikające z tego problemy rozwiązywane są w ramach wyspecjalizowanych organizacji [por. Luhmann 2000, s. 398]. Stanowią one swoisty bufor systemu polityki, dzięki któremu specjalizuje on swą irytowalność, a jednocześnie zachowuje zdolność sterowania środowiskiem społecznym za pośrednictwem sprzężeń strukturalnych.

7 Funkcjonalnym punktem odniesienia nie jest tu prosta reprodukcja systemu, lecz utrzymanie aktualnego poziomu złożoności nowoczesnego społeczeństwa [Matuszek 2010, s. 91].

niepewności i gotowości na irytację, zapewniając elastyczność struktur [Luhmann 1996, s. 47-48, 173-175].

Kodem binarnym systemu, który umożliwia identyfikację i auto-reprodukcję komunikacji mass medialnej, jest rozróżnienie informacji i tego, co informacją nie jest. Informacja definiowana jest bardzo abstrakcyjnie jako rozróżnienie, które „robi różnicę”, to znaczy modyfikuje struktury systemu [Luhmann 1996, s. 36-40]⁸. Każda informacja zawiera w sobie moment zaskoczenia i nowości, ale nie każda staje się wiadomością. W doborze informacji media stosują dodatkowe selektory, takie jak konflikt, skandal lub kontekst lokalny [Luhmann 1996, s. 53-60]. Ponadto informacją może być też wydarzenie fikcyjne, jak na przykład nagły zwrot akcji w serialu telewizyjnym. Rozrywka także należy do systemu mass mediów, ale tym właśnie różni się od wiadomości, że ma charakter fikcyjny. Co prawda wiadomości coraz bardziej upodabniają się do rozrywki, kreując trzymające w napięciu narracje [Legutko 2009, s. 101-105], jednak odbiorcy wciąż potrafią odróżnić fikcję od rzeczywistości. Ostatecznie informacje selekcjonowane są pod kątem zainteresowania odbiorców – oglądalności i poczytności.

Wiadomości stanowią sprzężenie strukturalne systemów polityki i mass mediów [Luhmann 1996, s. 124-125]. Media w sposób szczególny irytują politykę, która deklaruje swą uniwersalną kompetencję, i prowokują jej autodynamiczny rozrost. Newsy na temat rosnącego bezrobocia, problemów służby zdrowia bądź rozczarowująco słabych wyników matury odbierane są w systemie jako irytacje i zmuszają polityków do skomentowania wydarzenia, wykazania się odpowiedzialnością i zapowiedzenia reform, a z kolei sam komentarz do wydarzenia staje się wydarzeniem medialnym i kolejnym newsem. Media zdane są na politykę, gdy chodzi o ciągłą produkcję wiadomości politycznych – informują o kolejnych odsłonach konfliktu między rządem a opozycją, skandalach z udziałem polityków oraz wynikach wyborów, i w ten sposób uczestniczą w inscenizacji konfliktu politycznego.

To pokazuje, że media nie tylko konfrontują politykę z problemami, których adresatem jest państwo, ale łączy je także z systemem polityki szczególna symbioza, na której oba systemy korzystają. Dzięki

8 Tak zdefiniowana informacja jest składnikiem każdej komunikacji.

regularnym wyborom i medialnej inscenizacji konfliktu między partiami, system polityki – jak zauważyliśmy wcześniej – utrzymuje się w stanie samowytworzonej niepewności, amortyzując w ten sposób złożoność i zmienność środowiska społecznego oraz negatywne skutki dyferencjacji funkcjonalnej. Symbioza mass mediów i polityki nie podważa jednak autonomii i operacyjnego zamknięcia każdego z systemów. Tropy pogoni za władzą i za newsem przecinają się, ale nie łączą. Idea dyferencjacji funkcjonalnej wyklucza redukcjonizm, czy w postaci tezy o faktycznej władzy politycznej mediów (mediokracji), czy też podejrzeń o powszechną instrumentalizację polityczną i manipulowanie mediami.

Innym sprzężeniem strukturalnym mass mediów i polityki jest opinia publiczna. Stanowi ona medium kształtowania nastawienia publiczności poprzez obserwację obserwacji, czyli obserwację drugiego rzędu. To znaczy, że wszystkie publicznie wyrażane opinie obserwowane są pod kątem pytań: Kto to powiedział? Komu to służy? itp. [Luhmann 2000, s. 286-293, 311-312]. Ze względu na wymóg szybkości i zrozumiałości komunikacja w medium opinii publicznej posługuje się schematami, które przybierają formę skryptów, jeśli zawierają wezwanie do określonego działania. Współcześnie typowymi schematami i skryptami są: kryzys, konflikt, reforma, modernizacja.

Mówienie o kryzysie (kryzysie państwa, kryzysie służby zdrowia) stanowi wezwanie do szczególnego zaangażowania, któremu jednak nikt nie podoła – jest to skrypt dla „rycerza na białym koniu”. W przypadku kryzysu nie należy też poszukiwać przyczyn bądź winnych, a spojrzenie kieruje się w przyszłość [Luhmann 2000, s. 299-300]. Inaczej jest w przypadku skryptu „skandal” („afera”), który właśnie wymaga wskazania winnych, wiąże się bowiem z naruszeniem norm prawnych i moralnych. Z kolei schemat reformy dopuszcza krytykę sposobu reformowania, ale wyklucza pytanie, czy reforma jest w ogóle potrzebna. Wyrażenie „konieczne reformy” jest pleonazmem, podobnie jak „niezbędna modernizacja”.

Informacje medialne na temat skandali politycznych są jednocześnie elementem politycznej inscenizacji konfliktu rząd/opozycja, generującym niepewność. Taka wewnętrznie wytworzona niepewność może być w polityce źródłem władzy. Ten, kto potrafi mocą swojej decyzji przemienić niepewność innych w poczucie bezpieczeństwa,

albo lepiej zdefiniować sytuację, zyskuje władzę [por. Luhmann 2000, s. 41-43]. Fundamentem władzy politycznej jest sankcja negatywna w postaci przemocy fizycznej, ale przemoc domaga się uprawomocnienia. Absorbacja niepewności jako źródło władzy jest atrakcyjna, ponieważ sama siebie legitymizuje. Tu także sprawdza się symbioza mediów i polityki.

Warto w związku z tym zauważyć, że opinia publiczna wbrew racjonalistycznym ujęciom nie jest medium oczyszczającym z kłamstw. Skandale polityczne, które ujawniają rozdźwięk między publicznymi zapewnieniami polityków a ich rzeczywistymi intencjami wyrażanymi w prywatnych rozmowach, zazwyczaj nie zmieniają preferencji wyborców (jeśli nie doszło do przekroczenia norm prawnych)⁹. Świadczy to o powszechnym przekonaniu, że publiczne deklaracje intencji polityków są nieprawdziwe [por. Luhmann 1996, s. 82-84].

PODSUMOWANIE

Socjologia Luhmanna analizuje zjawiska typowe dla współczesnej polityki jako rezultat wyodrębnienia systemu i jego ciągłej irytacji ze strony środowiska społecznego. System polityki różnicuje się wewnątrz na centrum i peryferię – państwo i partie polityczne, reprodukuje się na podstawie kodu binarnego rząd/opozycja, za sprawą regularnych wyborów i demokratycznego konfliktu wprawia się w stan niepewności, a w formule państwa dobrobytu przyznaje sobie uniwersalną kompetencję. Mówiąc w skrócie, utrzymuje swą funkcjonalność dzięki elastyczności. Samowytworzona niepewność jest funkcjonalna, ponieważ amortyzuje zmienność i złożoność środowiska społecznego, natomiast formuła państwa dobrobytu nie gwarantuje wystarczającej obojętności na środowisko. Dlatego kolejną konsekwencją wyodrębnienia systemu polityki jest większa specjalizacja irytowalności poprzez przekształcenie *government* w *governance*.

W społeczeństwie funkcjonalnie zróżnicowanym poszczególne systemy gospodarki, nauki, oświaty czy też sztuki rozwijają się w sposób autodynamiczny i nieskoordynowany. Dotyczy to także

⁹ Ale mogą prowadzić do istotnego spadku frekwencji wyborczej i ogólnego zaufania do polityków.

polityki, która deklaruje własną uniwersalną kompetencję i w tym sensie polityzuje społeczeństwo. Szczególnie ważną częścią środowiska systemu polityki jest system mass mediów, który za pośrednictwem wiadomości i opinii publicznej konfrontuje politykę z negatywnymi efektami dyferencjacji funkcjonalnej. Jednocześnie bez udziału mediów niemożliwa byłaby inscenizacja konfliktu politycznego. Jak łatwo zauważyć, w nowoczesnym społeczeństwie wiele procesów zachodzi jednocześnie, co ogranicza możliwości analizy w kategoriach przyczyn i skutków.

Opisywane powyżej przemiany systemu polityki nie mają żadnego ukrytego celu – nie prowadzą do przywrócenia równowagi w systemie ani lepszej adaptacji do środowiska. Dotyczy to także całego społeczeństwa jako wszechobejmującego systemu komunikacji. Luhmann odrzuca ideę jakkolwiek pojmowanego postępu, uznając, że przyszłość jest z zasady nieprzewidywalna. Dyferencjacja funkcjonalna wytwarza problemy i jednocześnie utrudnia w istotny sposób ich skoordynowane rozwiązanie. Ale rozumiejąc złożoność sytuacji, można przynajmniej lepiej zdefiniować problem.

BIBLIOGRAFIA

- Brodcz, A., 2003, *Das politische System und seine strukturellen Kopplungen*, w: Hellmann, K.U., Fischer, K., Bluhm, H., (Hg.), *Das System der Politik*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, s. 80-94.
- Göbel, A., 2003, *Die Selbstbeschreibung des politischen Systems. Eine systemtheoretische Perspektive auf die politische Ideengeschichte*, w: Hellmann, K.U., Fischer, K., Bluhm, H., (Hg.), *Das System der Politik*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, s. 213-235.
- Habermas, J., 2002, *Teoria działania komunikacyjnego. Przyczynek do krytyki rozumu funkcjonalnego*, t. 2, przekł. A.M. Kaniowski, PWN, Warszawa.
- Hellmann, K.U., Fischer, K., 2003, *Niklas Luhmanns politische Theorie in der politikwissenschaftlichen Diskussion*, w: Hellmann, K.U., Fischer, K., Bluhm, H., (Hg.), *Das System der Politik*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, s. 9-16.
- Legutko, P., 2009, *Media i polityka – 20 lat później*, w: Kloczkowski, J., (red.), *Rzeczpospolita 1989-2009. Zwyczajne państwo Polaków?*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków, s. 95-110.
- Luhmann, N., 1975, *Macht*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart.

- Luhmann, N., 1983, *Legitimation durch Verfahren*, Suhrkamp, Frankfurt am Main (1. Aufl.: 1969, Hermann Luchterhand Verlag).
- Luhmann, N., 1994, *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego*, wstęp i przekład: G. Skąpska, PWN, Warszawa (Luhmann, N., 1981, *Politische Theorie im Wohlfahrtstaat*, Olzog, München – Wien).
- Luhmann, N., 1995, *Soziologische Aufklärung 6. Die Soziologie und der Mensch*, Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Luhmann, N., 1996, *Die Realität der Massenmedien, 2.*, erweiterte Aufl., Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Luhmann, N., 1997, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Luhmann, N., 2000, *Die Politik der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Luhmann, N., 2007, *Systemy społeczne. Zarys ogólnej teorii*, przekł. M. Kaczmarczyk, NOMOS, Kraków (Luhmann, N., 1984, *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main).
- Matuszek, K.C., 2010, *Systemy wojenne. Współczesne wojny w perspektywie teorii Niklasa Luhmanna*, WAM, Kraków.
- Wołek, A., 2012, *Słabe państwo*, Ośrodek Myśli Politycznej, Instytut Studiów Politycznych PAN, Kraków – Warszawa.